

Reima Välimäki, Agricolan kirja-arvostelu

Julkaistu teksti: <https://agricolaverkko.fi/review/tiivis-tietopaketti-keskiajan-teologisesta-ajattelusta/>

Virpi Mäkinen, toim., *Johdatus keskiajan teologiaan*, Theologia academica (Helsinki: Kirjapaja, 2017).

Tiivis tietopaketti keskiajan teologisesta ajattelusta

[Ingressi] Kirja lunastaa otsikkonsa *Johdatus keskiajan teologiaan* lupauksen. Virpi Mäkisen toimittama kirja on usean kirjoittajan yhtenäinen ja johdonmukainen esitys keskiajan teologisesta ajattelusta, erityisesti sellaisista kysymyksistä, joilla on ollut merkitystä myös myöhemmälle teologialle ja filosofialle. Se toimii erinomaisena johdatuksena lukijalle, jolla ei entuudestaan ole opintoja keskiajan teologiasta tai filosofiasta.

Keskiajan teologisen tradition sovittaminen hieman runsaaseen 200 sivuun on kunnianhimoinen tavoite, mutta Virpi Mäkinen ja teoksen muut kirjoittajat ovat onnistuneet siinä ihailtavalla tavalla. Esipuheessa todetaan oikeutetusti, että ennen tätä teosta suomalaisella lukijalla ei ole ollut saatavilla kokonaisesitystä keskiajan teologiasta. *Johdatus keskiajan teologiaan* on tietoisesti rajattu koskemaan lännen katolisen kirkon teologiaa, ja sen painopiste on keskiajan teologianharjoituksen huippukaudessa ja yliopistoteologiassa 1100–1400-luvuilla. Kirjoittajat kommentoivat kuitenkin riittäväällä tavalla myöhäisantiikin kristillistä perintöä, antiikin ja keskiajan rajalla vaikuttaneita ajattelijoita kuten Boethiusta ja Gregorius Suurta, sekä varhaiskeskiajan teologiaa. Painopiste on onnistuttu pitämään sydänkeskiajan teologiassa: esimerkiksi Augustinuksen kaiken läpäisevää vaikutusta tietenkin käsitellään, mutta aina keskiajan ajattelun näkökulmasta.

Kirja jäljittelee tietoisesti keskiaikaisten sentenssikommentaarien rakennetta. Sen keskeisimmät luvut etenevät uskosta ja tiedosta (Toivo J. Holopainen) oppiin Jumalasta (Mikko Posti), käsittelevät sen jälkeen kysymyksiä Jumalasta ja maailmasta (Virpi Mäkinen ja Tuomas Vaura), kristologiasta ja opista Mariasta (Tuomas Vaura), ihmisestä ja Jumalasta (Pekka Kärkkäinen ja Ilse Paakkinen) ja sakramenttiteologiasta ja pyhimyskultista (Mariella Asikanius ja Virpi Mäkinen). Onneksi dispositiossa on kuitenkin ensisijaisesti ajateltu nykylukijan tarpeita. Ennen näitä yllä mainittuja kysymyksiä on Virpi Mäkisen johdanto, joka antaa yleiskuvan keskiajan teologisesta koulutuksesta. Toivo J. Holopainen käy läpi keskiajan teologian vaiheet myöhäisantiikista keskiajan loppuun. Kappaleeseen sisältyy myös lyhyt bysanttilaisen teologian esittely. Pekka Kärkkäinen luo katsauksen teologisen kirjallisuuden keskeisimpiin lajeihin ja menetelmiin. Teoksen loppuosassa on laajempia teemoja, jotka leikaavat läpi keskiajan teologien tuotannon ja eri tekstilajien. Jussi Varkemaa johdattaa keskiajan moraaliteologiaan, Virpi Mäkinen ja Ritva Palmén käsittelevät spiritualiteetin teologiaa, joka monelle on tutumpi kristillisen mystiikan nimellä. Virpi Mäkinen käy läpi keskeisiä ekklesiologisia eli kirkkoa ja sen valtaa koskevia keskusteluja ja Ritva Palmén puolestaan uskontojen kohtaamisen teologiaa. Teoksen päättää Ilmari Karimiehen luku keskiajan teologiasta reformaation aikana. Karimies sijoittaa Lutherin osaksi jatkumoa varhaisen skolastiikan augustinolais-uusplatonistisesta teologiasta ja löytää yhteyksiä jopa nominalistiseen filosofiaan.

Kirjoitus- ja toimitustyössä on tehty selvästi tietoinen ratkaisu keskittyä keskiajan ajattelijoihin, ei heistä myöhemmin tehtyihin tulkintoihin ja tutkimuskeskusteluun. Kirjassa ei ole viitteitä, ainoastaan yhteinen bibliografia. Ratkaisu pääosin toimii tämänkaltaisessa teoksessa ja pitää lukijan huomion keskiajan teologiassa. Lukija joutuu luottamaan kirjoittajien asiantuntemukseen, mutta käsittely on kauttaaltaan sen verran vakuuttavaa, että luottamus on perusteltua. Oikeastaan ainoa luku, jossa ratkaisu häiritsee, on Karimiehen keskustelu Lutherin keskiaikaisista vaikutteista. Siinä viitataan useaan otteeseen tutkimuksen keskusteluihin ja tutkijoiden huomioihin yksilöimättä, mistä tutkimuksista on kyse. Olisin kuitenkin ennen kaikkea opetuskäyttöä varten laatinut lukukohtaiset bibliografiat, joissa olisi kirjoittajien mielestä keskeisin kutakin teemaa koskeva tutkimus. Myös täsmälliset viittaukset alkuperäisteksteihin ovat harvinaisia. Monessa yhteydessä kaipasin hieman tarkempia viittauksia vaikkapa käsitelyihin Tuomas Akvinolaisen *Summa theologiae* kohtiin, hieman siihen tapaan kuin Jussi Varkemaa omassa luvussaan tekee.

Tutut nimet hallitsevat keskustelua: Petrus Abelard, Hugo ja Richard Pyhä-Viktorilainen, Anselm Canterburylainen, Petrus Lombardus ja ennen kaikkea Tuomas Akvinolainen ja Johannes Duns Scotus. Onneksi myös myöhäiskeskiajan tärkeät ajattelijat kuten William Ockham, Jean Gerson ja Gabriel Biel pääsevät välillä ääneen. Painopiste on, ehkä osittain kirjoittajien omien tutkimusaiheiden takia, ranskalaisissa, italialaisissa ja englantilaisissa teologeissa. Kuten Mäkinen toteaa esipuheessa, usein on perusteltua keskittyä Tuomas Akvinolaiseen, koska monista hänen ajatuksistaan tuli myöhemmin katolisen kirkon standardikäsitteitä. Historialliseen katsaukseen olisi kuitenkin voinut sisällyttää maininnan esimerkiksi myöhäiskeskiajalla vaikutusvaltaisesta pastoraaliteologisesta Wienin koulukunnasta ja sen kuuluisimmista edustajista Heinrich von Langensteinista ja Nikolaus von Dinkelsbühlistä. Myös ristiriitainen mutta vaikutusvaltainen mallorcalainen filosofi ja mystikko Raymundus Lull olisi ansaitnut maininnan fransiskaanteologiasta puhuttaessa.

Historioitsijan näkökulmasta keskeisin kritiikin aihe koskrr käsittelyn painopisteitä. Teosta dominoivat teemat, joita on jatkettu teologisessa ja filosofisessa keskustelussa myös keskiajan jälkeen ja myös protestanttisessa kulttuuripiirissä: usko ja tieto, oppi Jumalasta, perisynti ja armo ja hyveteologia. Yksin keskiajan moraaliteologiaa käsittelevä luku on pituudeltaan liki kolmekymmentä sivua. Sen sijaan mariologia saa kaksi sivua, samoin pyhimyskultti, jonka yhteydessä reliikit mainitaan vain ohimennen. Kiirastulta käsitellään lyhyesti sakramenttiteologian yhteydessä, vaikka keskiaikaiset pohdinnat sen luonteesta ja paikasta universonissa olisivat ansainneet maininnan myös Jumalaa ja maailmaa koskevassa luvussa. Myös aneteologia, josta henkilökohtaisesti olisin toivonut opetuskäyttöön hyvän teologien kirjoittaman johdatuksen, jää käsitteilyltään yleistiedon tasolle. Täytyy kuitenkin korostaa, että tämä kritiikki on riippuvainen lukijan tieteenalasta: teologian ja filosofian opintojen kannalta on tietenkin tärkeä keskittyä kysymyksiin, joissa keskiajan ajattelijat ovat antaneet kestävimmän panoksensa. Keskiajan uskonnollisuuden historiallisen ymmärtämisen kannalta teos jää kuitenkin mainituilta osin puutteelliseksi.

Johdatus keskiajan teologiaan on kauttaaltaan huolellisesti kirjoitettu ja toimitettu. Vaikka kirjan luvut väistämättä ottavat kantaa osittain samoihin kysymyksiin, päällekkäisyyttä on hyvin vähän, vain sen verran mitä lukija tarvitsee pysyäksään kärryillä. Keskiaikaisten nimien kirjoittamisessa kirjoittajat noudattavat tunnettujen henkilöiden kohdalla suomen kieleen

vakiintuneita muotoja, muutoin on käytetty latinankielistä tai henkilön kielialueen mukaista etunimeä ja suomalaistettua lisänimeä. Käytäntö on siinä määrin yhtenäinen, ettei variaatio haitannut ainakaan allekirjoittanutta. Hyvät asiasana- ja henkilöhakemistot lisäävät kirjan käytettävyyttä. Teoksen lopussa oleva sanasto auttaa lukijaa tarkistamaan teknisiä käsitteitä. Myös näiden käytössä kirjoittajat ovat johdonmukaisia. Filosofisesta tiedekunnasta tosin käytetään välillä keinotekoista ja kömpelöä muotoa ”artistinen tiedekunta” (esim. s. 74). Suurin osa sanaston käsitteenmäärittelyistä on onnistuneita, mutta joissakin tapauksissa tiivistys ja yksinkertaistus on ollut niin rajua, että se johtaa harhaan. ”Inkvisitio” edes harhaoppisuuden yhteydessä käytettynä ei keskiajalla ollut paavillinen oikeus- ja tuomioistuimien, vaan se tulee ymmärtää tuomarivetoisen oikeusprosessin soveltamisena harhaoppisuuden tuomitsemiseen, sekä tätä määrittävänä lainsäädäntönä ja oikeuskäytäntönä. Inkvisiittoreiksi kutsuttiin keskiajalla myös tuomareita, jotka toimivat paikallisen piispan, ei paavin valtuutuksella.

Esittämäni kriittiset huomiot ovat kuitenkin pieniä verrattuna kirjan ilmeisiin ansioihin. Lopuksi muutama sana siitä, kenelle kirja on suunnattu. Kirja ei aina ole helppolukuinen, koska käsiteltävät asiat ovat vaikeita. Ne on kuitenkin esitetty niin selkeästi kuin mahdollista, eikä teos edellytä laajoja ennakkotietoja teologiasta tai filosofiasta. Se sopii erinomaisesti käytettäväksi yliopiston perus- ja aineopintotasoisten kurssien lukemistona paitsi teologiassa ja filosofiassa myös soveltaen aate-, kulttuuri- ja oppihistorian opetuksessa. Kirjasta voi olla hyötyä myös lukion syventävien kurssien materiaalina. *Johdatus keskiajan teologiaan* on nimensä mukaisesti johdatus, eikä tarjoa paljonkaan uutta tietoa tutkijalle ja opiskelijalle, joka on jo perehtynyt keskiajan teologiseen ajatteluun. Sen sijaan, jos muun aihepiirin tutkija tai kiinnostunut harrastaja haluaa nopeasti saada käsityksen siitä, mitä vaikkapa perisynti tai viimeinen voitelu tarkoitti keskiajalla, tämä kirja kannattaa ensimmäisenä ottaa käteen.